

**Akademie múzických umění v Praze
Hudební a taneční fakulta**

Hudební umění
Varhany

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE
Organologie v České republice

Alfred Habermann

Vedoucí práce: prof. Jaroslav Tůma
Přidělovaný akademický titul: BcA.

Praha, červen 2023

**The Academy of Performing Arts in Prague
Music and Dance Faculty**

Art of Music
Organ

BACHELOR'S THESIS

Organology in the Czech Republic

Alfred Habermann

Thesis supervisor: prof. Jaroslav Tůma
Academic title: BcA.

Prague, June 2023

P r o h l á š e n í

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci s názvem

Organologie v České republice

vypracoval samostatně pod odborným vedením vedoucího práce a s použitím pouze uvedené literatury a pramenů, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu. Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna v souladu se zákonem a vnitřními předpisy AMU.

Praha, dne

.....

Alfred Habermann, podpis

Poděkování

Tímto bych rád poděkoval panu **prof. Jaroslavu Tůmovi** za cenné informace poskytnuté při psaní této bakalářské práce.

Další poděkování patří **Mgr. Danielu Jägerovi** a **Mgr. Vojtěchu Kemennymu**.

Abstrakt

Cílem této bakalářské práce bylo zmapovat vzdělávání v oboru organologie, jak na školách, tak vzdělání organologů. Součástí práce bylo také proniknout do rozdělení organologických kompetencí v České republice. Hlavním zdrojem k této práci bylo dotazníkové šetření, které jsem provedl s osobami dotčenými v této problematice – s organology a vyučujícími předmětu organologie na školách. Cílem bylo také zjistit, zda by dotyční uvítali otevření oboru Organolog, jako samostatného oboru. Z výsledků vyplývá, že téměř 60 % dotázaných by bylo pro otevření tohoto oboru. Výzkum zároveň ukázal nedostatečné zákonné kompetence dotčených organologů, a to zvláště ve vztahu k jednotlivým farnostem, v jejichž majetku jsou jednotlivé varhany. V oblasti vzdělání bylo zjištěno, že předmět organologie je vyučován na všech školách s výukou varhan a také oborů příbuzných.

Abstract

The aim of this bachelor thesis was to map education in the field of organology, both in schools and the education of organologists. Part of the work was also to penetrate the distribution of organological competences in the Czech Republic. The main source for this work was a questionnaire survey that I conducted with persons affected by this issue – with organologists and teachers of the subject of organology at schools. The aim was also to find out whether those concerned would like to open the field of Organologist as a separate field. The results show that almost 60 % of the respondents would be in favor of opening this field. At the same time, the research showed insufficient legal competence of the concerned organologists, especially in relation to individual parishes. In the field of education, it was found that the subject of organology is taught in all schools that teach organs and related fields.

Obsah

Úvod	1
1 Organologie jako věda	2
2 Rozdělení kompetencí organologických pracovníků	3
2.1 Katolická církev	3
2.2 Národní památkový ústav	3
2.3 Kompetence diecézních organologů	4
2.3.1 Zákonné kompetence organologa	4
2.3.2 Rozšíření kompetencí	4
2.3.3 Postup v případě nerespektování doporučení	5
2.4 Varhanní památková péče	6
3 Vzdělání	11
3.1 Školy	11
3.1.1 Typ školy, na které je předmět vyučován	11
3.1.2 Délka výuky předmětu	11
3.1.3 Praktická výuka	12
3.1.4 Zájem o předmět Organologie	12
3.1.5 Obor organologie, jako samostatný obor	12
3.2 Organologové	13
3.2.1 Nejvyšší dosažené vzdělání	13
3.2.2 Obor vzdělání	13
3.2.3 Organologické vzdělání	13
3.2.4 Působení v jednotlivých diecézích	13
3.2.5 Zájemci o tento obor	13
3.2.6 Obor organologie, jako samostatný obor	14
3.2.7 Náplň výuky předmětu organologie (nauka o varhanách)	14
Závěr	16
Seznam použitých zdrojů	17

Úvod

Bakalářskou práci na téma Organologie v České republice jsem se rozhodl napsat z důvodu, že se tématem organologie a odborného dohledu při opravě varhan zaobírám při plánované opravě varhan ve Vysokých Studnicích, kterou zaštiťuje spolek Život pro varhany, jehož jsem předsedou.¹

Téma je to velmi obsáhlé, proto jsem se rozhodl vybrat jen několik úseků ze zmiňovaného tématu. V první části práce bych se rád zaobíral vzděláním v oboru organologie. Jakým způsobem se předmět organologie vyučuje na školách různých typů v České republice – konzervatoře, vysoké umělecké školy, pedagogické školy, a další. Zaměřit se chci i na dosažené vzdělání samotných organologů, kteří se problematikou zaobírají a rozhodují o opravách varhan. Obor Organologie v České republice dosud neexistuje, proto samotní organologové musí mít vzdělání v některém z příbuzných oborů (hra na varhany, hudební věda, historie, ...), případně získat vzdělání v oboru Organologie v zahraničí.

Druhou částí této bakalářské práce je rozdělení kompetencí při opravě nebo restaurování varhan v rámci jednotlivých struktur, jejich právní zakotvení a uplatňování na konkrétní typy varhan. Téma zahrnuje kompetence diecézních organologů při konkrétních diecézích, ale také Národního památkového ústavu, který má důležitou roli, zvláště při opravě památkově chráněných varhan.

Výzkum proběhl na základě dotazníkového šetření, kterým jsem oslovil dotyčné organology a pedagogy vyučující na školách v České republice předmět Organologie (nauka o varhanách).

Věřím, že tato práce přinese lepší vhled do výuky předmětu Organologie na českých uměleckých školách, ale také přehled o konkrétních kompetencích a vzdělání organologů, kteří mají z velké části osud varhan ve svých rukou napříč celou Českou republikou.

¹ Život pro varhany z.s. [online]. [cit. 2023-06-25]. Dostupné z: <http://www.zivotprovarhany.cz/spolek/>

1 Organologie jako věda

V úvodu celé práce bych rád popsal, jak se definuje organologie jako věda pro hudební nástroje a jakým způsobem definujeme organologii jako nauku o varhanách.

Organologie je vědní disciplína, která se zabývá hudebními nástroji. Zkoumá je z hlediska historického vývoje, akustických a mechanických vlastností, konstrukčních technik a hudební praxe. Název pochází z řeckého slova ὄργανον (*organon* – původně označení pro jakýkoliv – nejen hudební – nástroj, později pro varhany). Organologie se dá rozdělit na obory: historická – zkoumá staré hudební nástroje a skupiny v nástrojů v průběhu času, moderní – zabývá se nástroji a částečně i technikou hry v průběhu posledních zhruba 100 let, technická – popisuje technický vývoj nástrojů i jejich konstrukci a sní související změny zvuku.²

Organologie (nauka o varhanách) je vědní obor zabývající se varhanami. Nauka o varhanách se zabývá jednak jejich konstrukční stránkou a také zvukovou podstatou a funkcí v hudebním společenském životě. Člověk, který se tímto oborem zabývá se nazývá organolog.³

O organologii (nauce o varhanách) píše mimo jiné Vratislav Bělský ve své knize *Nauka o varhanách*, který zmiňuje, že důležitým aspektem kromě hráčské techniky a talentu je také znalost varhan, jejich fungování. Tyto poznatky vedou k lepšímu pochopení konkrétního nástroje a v důsledku také k lepšímu uměleckému projevu.⁴

Ve své knize *Organ v kultúre dvoch tisícročí* se o nutnosti ovládat základy organologie zmiňuje Ferdinand Klinda. „I v současné technické době se varhany jeví jako velmi komplikovaný hudební nástroj. Jeho ovládací „mašinerie“, ale i jeho hudební složka – píšťaly – jsou důmyslné konstrukce a podléhají fyzikálním zákonům. O tom všem je třeba něco vědět. Pravda, to, co se děje v motoru auta, nemusí přesně vědět sváteční šofér, ale je to nevyhnutelné pro automobilového opraváře. Přeneseně: aktivní varhaník by měl mít vědomosti z organologie (nauky o varhanách) a z akustiky. Velcí mistři varhan, skladatelé i interpreti, měli vynikající znalost v těchto oborech, což určitě přispělo k jejich úspěchu.“⁵

² Organologie, věda o hudebních nástrojích. *Wikiwand.com* [online]. [cit. 2023-06-21]. Dostupné z: [https://www.wikiwand.com/cs/Organologie_\(věda_o_hudebních_nástrojích\)#introduction](https://www.wikiwand.com/cs/Organologie_(věda_o_hudebních_nástrojích)#introduction)

³ Organologie, nauka o varhanách. *Wikiwand.com* [online]. [cit. 2023-06-21]. Dostupné z: [https://www.wikiwand.com/cs/Organologie_\(nauka_o_varhanách\)](https://www.wikiwand.com/cs/Organologie_(nauka_o_varhanách))

⁴ BĚLSKÝ, Vratislav. *Nauka o varhanách*. 2. vydání. Praha: Supraphon, 1981, s. 5. ISBN 02-056-84.

⁵ KLINDA, Ferdinand. *Organ v kultúre dvoch tisícročí*. Bratislava: Hudobné centrum, 2000, s. 213. ISBN 80-88884-19-5.

2 Rozdělení kompetencí organologických pracovníků

Organologické kompetence v České republice jsou rozděleny do dvou základních kategorií, které se někdy vzájemně mohou doplňovat a vyměňovat své názory a doporučení. V tomto případě záleží na konkrétním typu opravovaných varhan. Základní dvě skupiny tvoří organologové při jednotlivých katolických diecézích a arcidiecézích v České republice a specialisté při Národním památkovém ústavu České republiky.

2.1 Katolická církev

Katolická církev v České republice se dělí na dvě církevní provincie – českou a moravskou. Českou církevní provincii tvoří: Arcidiecéze pražská, Diecéze českobudějovická, Diecéze královéhradecká, Diecéze litoměřická a Diecéze plzeňská. Moravskou církevní provincii tvoří: Arcidiecéze olomoucká, Diecéze brněnská a Diecéze ostravsko-opavská.⁶ Každá z těchto diecézí má vlastního organologa, který vede evidenci a dokumentaci varhan v diecézi a zajišťuje také odbornou technickou pomoc jednotlivým farnostem týkajících se varhan, ať už při rozsáhlejších restaurování varhan nebo drobných opravách.⁷ Ke dni 25. června 2023 je organologem Arcidiecéze pražské Štěpán Svoboda, v Diecézi českobudějovické působí jako neplacený konzultant Vít Honys⁸, v Diecézi královéhradecké je organologem Václav Uhlíř, Diecézi litoměřickou spravuje Radek Rejšek a v Plzeňské diecézi působí dva organologové – Jitka Chaloupková a Jiří Reindl. Organologem Arcidiecéze olomoucké je Jan Gottwald, v Diecézi brněnské působí Ondřej Můčka a organologem ostravsko-opavské diecéze je Jiří Krátký.

2.2 Národní památkový ústav

Národní památkový ústav je největší příspěvkovou organizací Ministerstva kultury České republiky. Současnými zákony, zejména památkovým zákonem, je mu svěřena řada úkolů týkající se státní památkové péče.⁹ Národní památkový ústav je dělen na Územní odborná pracoviště a Územní památkové správy.¹⁰ V rámci jednotlivých odborných pracovišť jsou i odborní specialisté, kteří se zaměřují na konkrétní problematiku. Specialistou pro varhany je

⁶ Církev v ČR. Arcibiskupství pražské [online]. [cit. 2023-03-19]. Dostupné z: <https://apha.cz/vzdelani-a-kultura/teologicky-konvikt/cirkev-v-cr/>

⁷ Diecézní organolog. Biskupství královéhradecké [online]. [cit. 2023-03-19]. Dostupné z: <https://www.bihk.cz/biskupstvi/diecezni-organolog>

⁸ Toto tvrzení vychází ze sdělení pana Víta Honyse v dotazníkovém šetření. Jako neplacený konzultant působí z důvodu ekonomického stavu diecéze.

⁹ O instituci. Národní památkový ústav [online]. [cit. 2023-06-23]. Dostupné z: <https://www.npu.cz/cs/o-nas/institute>

¹⁰ Pracoviště NPÚ. Národní památkový ústav [online]. [cit. 2023-03-19]. Dostupné z: <https://www.npu.cz/cs/o-nas/institute/pracoviste-npu>

Petr Koukal, který sídlí při Územním odborném pracovišti v Telči.¹¹ Současně se problematikou restaurování varhan zabírá Vít Honys, který sídlí při Územním odborném pracovišti v Ústí nad Labem.¹²

2.3 Kompetence diecézních organologů

Výzkum na toto téma jsem se rozhodl realizovat pomocí dotazníkové šetření. Dotazník jsem realizoval přes platformu Formuláře Google. Otázky vztahující se k tématu kompetence diecézních organologů jsem rozeslal dotčeným osobám. Bohužel jsem zpět dostal pouze čtyři odpovědi, zbylí organologové na výzvy nereagovali. Nyní představím souhrn těchto odpovědí.

2.3.1 Zákonné kompetence organologa

První otázka dotazníkového šetření směřovala na zákonné kompetence organologa. Otázka zněla, zda organolog hodnotí své zákonné kompetence jako velmi dostačující, dostačující, mírně nedostačující a velmi nedostačující. V této části dotazníku se odpovědi velmi lišily. Z nabízených odpovědí odpověděl jeden respondent velmi dostačující, druhý odpověděl dostačující, další z respondentů odpověděl mírně nedostačující a poslední z dotázaných odpověděl velmi nedostačující.

2.3.2 Rozšíření kompetencí

Další otázka směřovala k tomu, zda si respondenti myslí, že by jejich kompetence měly být rozšířeny. V této odpovědi se organologové také neshodli. Dva odpověděli ano, další dva odpověděli ne.

Třetí z otázek směřovala k tomu, jakým způsobem a jakým směrem by měly být příslušné kompetence rozšířeny. Odpovědi na tuto otázku byly velmi zajímavé. Z důvodu anonymity nebudou zveřejněny konkrétní jména respondentů. První z organologů odpověděl: „Především ve vztahu k sekulárním památkovým institucím, směrem ke správcům farností a majetku pak větší podporu ze strany církevní hierarchie.“ Druhý dotazující si myslí: „Určitě by měl mít názor organologa váhu alespoň poněkud větší než názor představitelů farnosti, a také by měla být zakotvena povinnost před jakýmkoliv zásahem na varhanách organologa informovat (občas k tomu dochází až po zasmluvnění varhanáře po zahájení prací, ojedinele dokonce není informován vůbec, zde hrají roli i někdy napjaté vztahy farnosti vůči úřadu biskupství).“ Další z respondentů uvedl: „Pokud by byly respektovány vždy zákonné či

¹¹ ÚOP v Telči. *Národní památkový ústav* [online]. [cit. 2023-03-19]. Dostupné z: <https://www.npu.cz/cs/uop-telc/kontakt#type=&formId=contactssearch&page=1>

¹² ÚOP v Ústí nad Labem. *Národní památkový ústav* [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: <https://www.npu.cz/cs/uop-usti-nad-labem/kontakt>

podzákoné předpisy, tak je to asi dostačující.“ Poslední z dotázaných uvedl, že si nemyslí, že jeho kompetence by měly být rozšířeny.

2.3.3 Postup v případě nerespektování doporučení

Můj dotaz směřoval v této části dotazníku k tomu, zda mají organologové některé právní možnosti k zasáhnutí do opravy varhan, kdy správce farnosti zadá zakázku bez jejich souhlasu a s jejich potvrzením. Tato situace se stát může, neboť správcem farnosti je farář, který zodpovídá za majetek konkrétní farnosti. Aby se předešlo velkým finančním transakcím pouze na základě rozhodnutí konkrétních farářů, mají některé diecéze nastavenou finanční hranici, nad kterou podléhá smlouva/objednávka/nákup schválení přímo vedením biskupství.

První z respondentů na tuto problematiku odpověděl: „Vždy je nejlepší vysvětlovat, na druhou stranu některým lidem něco rozumně vysvětlit je velmi obtížné. Pokud se jedná o mimořádně hodnotné varhany, nebo o velmi flagrantní porušení institutu péče řádného hospodáře, tak je namístě oslovení nadřízeného.“ Podobný názor má i druhý respondent: „Snažím se postupovat cestou vysvětlování a prezentace pozitivních realizací, určitou výhodou v mém případě je i využívání linie památkové ochrany vč. omezených možností získání dotací apod.“ Ke stejnému názoru se kloní i další z dotázaných: „Nic jiného, než konstruktivní smírné přesvědčování mi nezbyvá.“ Poslední z dotázaných uvedl: „Vždy respektuje, jinak se postupuje s nadřízenými dle CIC z roku 1983.“¹³

Jednotliví organologové také měli možnost vložit komentář ke zmiňovanému tématu. Jeden z nich je velmi obsáhlý a zabývá se památkovou péčí: „Diecézní organolog má zákonné kompetence pouze tehdy, když jsou na něj delegovány příslušným statutárním zástupcem. U akcí menšího rozsahu (každá diecéze to může mít nastaveno jinak, obvykle je hranice 100 000 Kč) je statutární zástupce farnosti odpovědný sám bez tzv. ordinariátního schválení, smlouvy nad uvedenou částku pak musí být schváleny ordinářem, bez toho jsou smlouvy neplatné (i z hlediska státního práva, neboť to vyplývá z výpisu Ministerstva kultury České republiky, jež vede rejstříky církevních právnických osob). Vnitrocírkevní normy, které se samozřejmě někdy, a zvláště u některých nepřilíš dodržují, však samy o sobě (pokud není stanoveno jinak) nevymezují kompetence dle zákona. Na druhou stranu, pokud je organolog kompetentní a mravně zachovalý, tak je nejen vnitrocírkevními předpisy dáno, ale i ve vlastním zájmu farností

¹³ Kodex kanonického práva (Codex Iuris Canonici, zkratka CIC) je soubor vnitřních právních předpisů a norem (kanonického práva) římskokatolické církve závazný pro všechny římské katolíky. Poprvé vyšel v roce 1917 jakožto výsledek snahy papeže Benedikta XV. o přehledný a sjednocený soubor církevních předpisů. V roce 1983 vyšla nová verze CIC, platná dodnes. V roce 1994 vydalo nakladatelství Zvon latinsko-české vydání kodexu z roku 1983, obsahující oficiální text v latině a jeho český překlad prof. Miroslava Zedníčka. Tento překlad se stal tehdy též součástí Automatizovaných systému Právnických Informací (ASPI), a je obsažen v modulu „Předpisy“. Citováno z: Kodex kanonického práva. In: Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2023-06-22]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Kodex_kanonického_práva

(případně i jiných vlastníků varhan) se na něj obracet. Co považují za daleko větší problém v České republice, je ingerence památkové péče do způsobu nakládání s varhanami, které nikdy nebyly prohlášeny či zapsány jako kulturní památka, ale nyní se tvrdí, že pokud jsou spojeny s památkově chráněnou stavbou, tak jsou taktéž kulturní památka. Nesoulad mezi ohromným množstvím varhan, které spadají do této kategorie, striktním Metodickým pokynem ohledně varhan (který ovšem sám není zákonnou normou, byť se na něj památkáři odvolávají), platným zákonem o památkové péči č. 20/1987 Sb.¹⁴ (včetně nutnosti u žadatelů o povolení k restaurování se prokázat zrestaurováním 3 památkově nechráněných varhan), čím dál větší až absurdní administrativní zátěží, vyvolává již nyní značné pnutí, které by při bojácném postupu organologů a úzkoprsém výkladu úředníků či památkářů už teď ochromovalo potřebnou údržbu a obnovu varhanních nástrojů.“

2.4 Varhanní památková péče

„Nepřeborné množství kulturních a uměleckých památek v našich zemích svědčí o pracovitosti i řemeslných a uměleckých vlohách našeho lidu. O vážnosti, jakou náš stát chová k památkám, svědčí péče, kterou věnuje budování muzeí, galerií a realizaci nákladných restauračních prací. Z rámce této péče se dosud vymykají varhany.“¹⁵ uvádí Vratislav Bělský ve své knize *Nauka o varhanách*, kde se v kapitole *Péče o historické varhany* zabývá touto problematikou. Věřím, že se tato situace od dob, kdy Bělský psal svou publikaci, změnila a restaurování a opravy varhan se dostaly do povědomí široké laické i odborné veřejnosti. O tom svědčí také velké množství opravených varhan.

Walter Supper¹⁶, přední organolog, označil varhanní památkovou péči za snad nejkomplikovanější větev celé památkové teorie a praxe.¹⁷ Důvody tohoto tvrzení jsou zřejmé – samotné varhany jsou nejsložitějším a zvukově nejobsáhlejším hudebním nástrojem s tisíciletým vývojem. O restaurování uměleckých děl se v evropské památkové péči mluví už od předminulého století, o restaurování varhan, jakožto historickém hudebním nástroji, několik desetiletí. Avšak o problematice restaurování zvuku se mluví až několik posledních let. Varhany nevznikaly pouze jako okrasný doplněk, ale jako hudební nástroj, a proto je nutné k němu také tímto způsobem přistupovat.¹⁸ „...při každé opravě či rekonstrukci je nutno vše

¹⁴ Zákon č. 20/1987 Sb. – Zákon České národní rady o státní památkové péči. Citováno z: *Zákon č. 20/1987 Sb.* [online]. [cit. 2023-06-26]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolid.cz/cs/1987-20>

¹⁵ BĚLSKÝ, Vratislav. *Nauka o varhanách*. 2. vydání. Praha: Supraphon, 1981, s. 143, ISBN 02-056-84.

¹⁶ Walter Supper (1908-1984) byl německý architekt, organolog a památkář

¹⁷ SUPPER, W. *Orgeln - ein wichtiger Zweig der Denkmalpflege*. 4. vydání. Denkmalpflege in Baden-Württemberg, 1975, s. 122.

¹⁸ KOUKAL, Petr a Zdeněk OTČENÁŠEK. *Problematika restaurování zvuku varhan*. Praha: Nakladatelství HAMU, 2017, s. 7. ISBN 978-80-906167-8-3.

předem velmi citlivě zvážit, vzít v úvahu i míru a kvalitu zásahů v minulosti, a především posoudit kulturně historický význam nástroje.“¹⁹

V knize Petra Koukala, organologa Národního památkového ústavu, *Péče o varhany a zvony, jejich památková ochrana* se můžeme dočíst o důležitém aspektu výběru varhanáře a ověření jejich doporučení, nejlépe návštěvou již opravených varhan varhanáře. Koukal ve své knize uvádí: „Mnozí diletanti, vedeni „ušlechtilou“ snahou opravit, či dokonce vylepšit varhany, mohou ve skutečnosti představovat velkou hrozbu celému nástroji.“²⁰ Výběr varhanáře je zvláště na vlastních varhan, výběr může ovlivnit i příslušný organolog, v některých případech jmenovaná komise pro opravu varhan.

Problematika památkové péče v oboru varhany se zabývá velkým množstvím otázek, jakým způsobem právě zmiňované varhany restaurovat. Nechci v tomto případě zabíhat do úplných detailů, ale Národní památkový ústav – většinou doktor Petr Koukal – vydá odborné stanovisko, jakým způsobem postupovat při restaurování varhan, jaké materiály využívat a jaké části zrestaurovat či ve kterých částech vytvořit kopie. Tento postup by měl být uplatňován pouze u varhan zapsaných jako kulturní památka a opravy či restaurování těchto nástrojů mohou provádět pouze varhanářské firmy s licencí Ministerstva kultury České republiky. V poslední době, jak je řečeno výše, se bohužel razí trend, který varhany prohlašuje za kulturní památku i v případě, že jsou pouze součástí objektu, který je kulturní památka. Dle mého názoru tento přístup není úplně správný. Pokud jsou varhany prohlášeny za kulturní památku, je samozřejmě výhodou, že vlastník varhan může čerpat různé dotační tituly, které právě míří na tento druh památek. U varhan památkově nechráněných je financování mnohem problematičtější, a jde tedy velmi často ze soukromých zdrojů. Co musím však uznat, je fakt, že během poslední několika let se v České republice podařilo zrestaurovat velké množství historicky cenných nástrojů, které mají své postavení v kontextu naší republiky, ale někdy i kontextu evropském. Jako jeden z příkladů mohu uvést např. restaurování varhan v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Polné. Tyto významné varhany od brněnského mistra Jana Davida Siebera z roku 1708 byly restaurovány v letech 2015-2017.²¹

¹⁹ BĚLSKÝ, Vratislav. *Nauka o varhanách*. 2. vydání. Praha: Supraphon, 1981, s. 144, ISBN 02-056-84.

²⁰ KOUKAL, Petr a kol. *Péče o varhany a zvony, jejich památková ochrana*. Praha: Národní památkový ústav, 2006 s. 16. ISBN 80-86234-88-6.

²¹ Varhany v Polné. *Fatnostpolna.cz* [online]. [cit. 2023-06-24]. Dostupné z: <http://www.fatnostpolna.cz/sveceni-varhan/d-1377>

Obrázek č. 1 – varhany v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Polné, foto: Alfred Habermann, Polná (2022)

Obecně lze konstatovat, že restaurování varhan získává v posledním desetiletí mnohem větší kvality, je děláno s citlivým přístupem k nástroji a jeho historii. To vše je samozřejmě i tím, že varhanáři mají možnost navazovat zahraniční spolupráce, kde je tradice restaurování historických nástrojů delší dobu než v České republice. Někteří naši varhanáři, kteří se věnují restaurování historických nástrojů, si získali také mezinárodní renomé. Věřím, že v tomto trendu budeme v budoucnu pokračovat, a to i přes nejistý ekonomický vývoj, který může zbrzdit nebo i zastavit opravu některých významných nástrojů.

O oboru organologie, varhan a jejich oprav se ve veřejném prostoru v poslední době mluvilo zvláště v souvislosti s opravou varhan v kostele sv. Mořice v Olomouci a také stavbou nových varhan v katedrále sv. Víta, Václava a Vojtěcha v Praze.

Varhany v kostele sv. Mořice v Olomouci patří mezi největší varhany v České republice a střední Evropě. Pro restaurování varhan byla vybrána slovenská firma Škrabl, d.o.o. K opravě místních varhan uvedl Jan Gottwald, organolog Arcidiecéze olomoucké toto: „Z možných diskutovaných variant byla vybrána ta, při které bude současný nástroj konzervován a generálně opraven za použití nejmodernějších technologií a restaurátorských postupů. Nevznikne tak žádná další vrstva, která by původní matérii přestavěla, nebude se ani pietně restaurovat původní nástroj Michaela Englera z roku 1745.“²²

Velkou mediální pozornost zaznamenala také stavba nového nástroje pro katedrálu sv. Víta, Václava a Vojtěcha v Praze. Po odborných diskuzích s českými i zahraničními odborníky nad aspekty nových varhan bylo rozhodnuto o stavbě nových varhan varhanářskou firmou Gerharda Grenzanga. Nadační fond Svatovítské varhany, který byl založen za účelem realizace stavby varhan, shromažďuje finanční prostředky na stavbu varhan.²³

Bohužel v některých případech jsou zásahy do varhan naprosto neodborné. Samostatnou kapitolou je zavedení elektroinstalace do varhan. Petr Koukal, organolog Národního památkového ústavu, ve své knize *Péče o varhany a zvony, jejich památková ochrana*, se tímto tématem zabývá. „Specifickou kapitolou je působení „elektrikářů“. Jejich výtvoř, připevněné na varhany často proti současným bezpečnostním předpisům, někdy připomínají malou elektrárnu. Extrémním případem je instalace elektrického rozvodu do vnitřku varhan přímo na historické píšťaly či jiné části varhanního stroje.“²⁴ Jako příklad uvádí Petr Koukal varhany Jana Výmoly z roku 1768 v Dubu nad Moravou. Bavit se v musíme v tomto případě o

²² Rekonstrukce varhan. *Varhany v kostele sv. Mořice v Olomouci* [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: <https://varhany.moric-olomouc.cz/rekonstrukce>

²³ *Svatovítské varhany* [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: <https://www.svatovitskevarhany.com>

²⁴ KOUKAL, Petr a kol. In: *Péče o varhany a zvony, jejich památková ochrana*. Praha: Národní památkový ústav, 2006, s. 29. ISBN 80-86234-88-6.

všech typech varhan, nejen památkově chráněných. Jako příklad nevhodné elektroinstalace přikládám fotku hracího stolu varhan Josefa Votruby ve Vysokých Studnicích.

Obrázek č. 2 – varhany v kostele Nejsvětější Trojice ve Vysokých Studnicích, foto: Alfred Habermann, Vysoké Studnice (2020)

3 Vzdělání

Podtématem další části bakalářské práce je vzdělání v oblasti Organologie. Cílem je zmapovat jakým způsobem probíhá výuka předmětu Organologie (nauka o varhanách) na jednotlivých dotčených uměleckých školách – konzervatoře, vysoké umělecké školy, pedagogické vysoké školy. Součástí této práce je také zmapování vzdělání příslušných organologů při jednotlivých diecézích. Obor Organologie se nevyučuje jako samostatný obor, ale je vyučován součástí oborů příbuzných.

3.1 Školy

Předmět Organologie (nauka o varhanách) se vyučuje na konzervatořích v celé České republice. Současně je vyučován na Hudební fakultě Akademii múzických umění v Praze a Hudební fakultě Janáčkově akademii múzických umění v Brně.²⁵ Výuka znalostí v oboru nauky o varhanách je také součástí oboru Uměleckořemeslná stavba varhan na Střední umělecké škole varhanářské v Krnově.²⁶

K získání informací o výuce předmětu organologie na konkrétních školách posloužil dotazník rozesílaný pedagogům vyučujícím konkrétní předměty (organologie, nauka o varhanách a další). Svě odpovědi vyplnilo celkem osm dotázaných. Součástí dotazníku byly otázky směřující k délce výuky předmětu, jeho struktuře i na jakém typu školy dotyčný vyučuje. Závěry budou publikovány anonymně bez uvádění konkrétních jmen.

3.1.1 Typ školy, na které je předmět vyučován

První otázka směřovala k typu školy, na které konkrétní vyučující předmět přednáší. Šest respondentů uvedlo, že vyučují na konzervatoři, jeden respondent uvedl výuku na Akademii múzických umění a jeden výuku na vysoké škole pedagogického zaměření.

3.1.2 Délka výuky předmětu

Další otázka mířila k délce výuky předmětu. Celkem pět respondentů odpovědělo, že organologie je vyučována jeden rok nebo dva semestry, zbylí respondenti uvádějí výuku v délce dva roky nebo čtyři semestry. Na třech konzervatořích výuka probíhá dva roky, na dalších třech probíhá pouze jeden rok. Obě vysoké školy mají výuku v rozsahu dvou semestrů.

²⁵ Organologie. *HAMU a JAMU* [online]. [cit. 2023-06-22]. Dostupné z: <https://sp.amu.cz/cs/predmet104ORGA1.html> a <https://is.jamu.cz/predmet/hf/leto2023/HF03381>

²⁶ Uměleckořemeslná stavba varhan. *Susv.cz* [online]. [cit. 2023-06-22]. Dostupné z: <https://susv.cz/stavba-varhan/>

3.1.3 Praktická výuka

Většina dotázaných odpověděla, že součástí výuky je i praktická výuka, která probíhá formou exkurzí na různé typy varhan a to buď pravidelně nebo alespoň dvakrát do roka, ale také praktickou ukázkou technické stavby a provedení varhan na příslušných školách. Jeden z respondentů odpověděl, že výuka probíhá pouze formou přednášek.

Myslím, že právě praktická výuka formou exkurzí je jednou z nejdůležitějších aktivit při výuce předmětu organologie na jakémkoliv stupni vzdělávání. Během exkurzí se studenti mohou seznámit s různými typy nástrojů, podívají se, jakým způsobem jednotlivé konstrukční mechanismy fungují a uvidí různé druhy řešení problému, např. při stavbě varhanní skříně v malých prostorách nebo rafinovaného vedení traktur. Pro studenty a budoucí varhaníky je velmi důležité vidět a slyšet velké množství různých druhů varhan, aby byli schopni dostatečně identifikovat jednotlivé druhy nástroje. S touto dovedností totiž také souvisí interpretační stránka věci, už jen výběr samotného repertoáru pro různé typy nástrojů.

3.1.4 Zájem o předmět Organologie

Součástí byl také dotaz, zda pedagogové zaznamenávají zájem o tento předmět. Z možností velmi velký zájem, velký zájem, malý zájem, velmi malý zájem uvedl jeden vyučující, že studenti mají velmi velký zájem, pět vyučujících, že studenti mají o předmět velký zájem a dva uvedli, že o předmět je mezi studenty malý zájem. Obecně dotazovaní uvádějí, že zájem se velmi těžko odhaduje. Větší zájem je ze strany chlapců, ale nelze toto tvrzení zcela paušalizovat.

3.1.5 Obor organologie, jako samostatný obor

Má poslední otázka směřovala k tomu, zda by dotázaní uvítali otevření oboru organologie jako samostatného oboru v České republice. Pět respondentů uvedlo, že by uvítalo mít tento obor jako samostatný, tři uvedli, že nikoliv. Zajímavostí byly také doplněné poznámky, kdy si někteří myslí, že otevření tohoto oboru by přineslo velmi malé uplatnění a nejisté finanční ohodnocení do budoucna. Někteří navrhuji neotvírat tento obor samostatně, ale spíše tuto problematiku otevřít jako součást oboru Restaurování varhan/hudebních nástrojů. Organologie je samozřejmě s problematikou restaurování nástrojů úzce spjata a často představuje hlavní agendu konkrétních organologů. Další z dotázaných uvedl: „Nevím, zda by tak úzce zaměřený obor mohl představovat pro studující perspektivu a jakoukoli záruku pro budoucí obživu, ani v Německu se takový obor neudržel při životě. Zároveň se domnívám, že leckterý varhaník, či varhanář se na základě vlastního hlubšího zájmu, porozumění a nadšení může přirozeně stát dobrým organologem, ale leckdo by nemusel ani po speciálním studiu dané problematice potřebným způsobem rozumět.“

3.2 Organologové

Součástí mého výzkumu bylo také zjistit, jakého vzdělání dosáhli konkrétní organologové, kde vzdělání získali (zda v České republice nebo v zahraničí) a jakým způsobem přistupují ke své práci i v návaznosti na budoucí generace a předávání svých dovedností a zkušeností.

3.2.1 Nejvyšší dosažené vzdělání

V úvodu této části dotazníku mě zajímalo, jakého nejvyššího vzdělání konkrétní organologové dostáli. Dva ze čtyř respondentů odpověděli, že vysokoškolské magisterské, jeden uvedl vysokoškolské bakalářské a další uvedl jako své nejvyšší dosažené vzdělání středoškolské s maturitou.

3.2.2 Obor vzdělání

Tato otázka mířila na zjištění, v jakém oboru získali příslušní organologové své nejvyšší dosažené vzdělání. Jeden z respondentů uvedl, že v oboru kompozice, další dva uvedli historie a historie-muzeologie a poslední z organologů uvedl hudební estetika, hra na varhany.

3.2.3 Organologické vzdělání

V této části jsem se zaměřil přímo na vzdělání v oboru organologie. Tedy kde konkrétní osoby získali vzdělání v tomto oboru – zda studiem v příslušném oboru v zahraničí, studiem příbuzného oboru v zahraničí, studium příbuzného oboru v České republice, samostudium.

První z organologů uvedl, že studiem na Střední umělecké školy varhanářské v Krnově, další z respondentů uvedl studium příbuzného oboru v České republice. Další z dotázaných uvedl samostudium a poslední z organologů uvedl toto: „Bylo to jak samostudium, tak zkušenosti získané zapojením do dokumentace varhan přes Muzejní a vlastivědnou společnost v Brně a její vzdělávací akce a organologické zájezdy u nás i v zahraničí.“

3.2.4 Působení v jednotlivých diecézích

Otázka směřovala k délce působení jednotlivých respondentů na pozici organolog v příslušné diecézi. V dotazníkového šetření vyšlo, že v průměru organologové působí na svých pracovištích osmnáct let. Jednotlivé organologové uvedli tyto délky působení: jedenáct let, patnáct let, šestnáct let, třicet let.

3.2.5 Zájemci o tento obor

Součástí mého dotazníku byla také otázka, zda respondenti vědí o zájemcích o tento obor, případně zda na svou pozici připravují nějaké nástupce. Dva dotázaní uvedli, že zatím ne nebo

spíše ne. Jeden uvedl, že připravuje svého nástupce. Poslední z dotázaných uvádí, že vzhledem k ekonomickému stavu diecéze, kdy on sám působí jako neplacený konzultant, nevidí perspektivu pro svého nástupce, i když jistě představy původně měl.

3.2.6 Obor organologie, jako samostatný obor

Stejná otázka, která byla položena vyučujícím předmětu na školách směřovala i k organologům. Dva z dotázaných odpověděli ano, další dva odpověděli ne.

Problémem otevření samostatného oboru Organolog by bylo, jak někteří uváděli, hlavně nejasnost uplatnění, nejisté finanční ohodnocení vzhledem k nastávající odluce církve od státu a budoucí nejisté finanční situaci církví. Zároveň však nemůžeme popřít, že organologové mají nezastupitelnou funkci ve svých diecézích, mají přehled o nástrojích a jejich opravách, tvoří dokumentaci nástrojů ve své diecézi a měli by s co největší péčí přistupovat ke všem varhanám své diecéze. To, že by mohly, a do jisté míry i měly, být jejich kompetence rozšířeny je asi nesporný fakt. Zároveň bychom se měli, a tím myslím nás jako odbornou veřejnost, zasadit o to, aby na tyto pozice byli dosazováni lidé kvalitní, kompetentní, morální a spolehliví.

3.2.7 Náplň výuky předmětu organologie (nauka o varhanách)

Náplň předmětu organologie (nauka o varhanách) by měla přinášet studentovi základní přehled o stavbě varhan, jejich fungování, konkrétních funkcích a ovládnutí jednotlivých částí varhan. Protože i znalost těchto věcí má v důsledku vliv na interpretační zralost.

Chtěl bych zde proto představit učebnici Vratislava Bělského *Nauka o varhanách*, která může sloužit jako podklad pro pedagogy, kteří se výukou tohoto předmětu budou zabývat, případně pro studenty, kteří by se rádi podrobně této problematice věnovali.

Když se podíváme do učebnice *Nauka o varhanách* Vratislava Bělského, vidíme, že obsah celé učebnice se dělí na dvě části. První část se zabývá varhanami z hlediska jejich stavby a konstrukčních věcí. Druhá část se věnuje více zvuku a pochopení základních zvukových ideálů.

První kapitola se věnuje varhanní píšťale, její stavbě, základnímu dělení – retné píšťaly, jazykové píšťaly – jaká je barva zvuku píšťal podle jednotlivých materiálů a podobně. Další důležitou kapitolou je vzduch a jeho rozvedení. V této kapitole se tedy Bělský věnuje měchům, tlaku vzduchu a vzduchovodům. Třetí, obsáhlejší kapitola, se věnuje vzdušnicím a traktuře, rozdíly mezi vzdušnicí s tónovými kancelami a rejstříkovými kancelami. Představuje zde i dělení traktury – mechanická, pneumatická a elektrická. Součástí první části učebnice je i popis pomocných zařízení, s kterými se u varhan setkáváme, např. žaluzie, volné kombinace, pevné kombinace, crescendo a další.

Druhá část učebnice řeší menzury varhanních píšťal. Další obsáhlejší kapitolou jsou rejstříky a jejich dělení. Bělský je dělí do čtyř skupin – základní rejstříky (principály, flétny, smyky, kryty), alikvótní rejstříky, smíšené hlasy a jazykové rejstříky. Součástí druhé části učebnice je i kapitola o dispozici nástroje, jaké jsou základní dispoziční zásady, zvuková úloha varhan a podobně.²⁷

Materiály z této učebnice slouží převážně k výuce na konzervatořích a středním stupni vzdělání. Výuka na vysokých školách navazuje již na získané znalosti ve středním stupni vzdělání, kde jsou často to právě konzervatoře. Získané znalosti jsou dále prohloubeny o bližší detaily zařízení varhan. Za využití literatury a demonstrace na nástrojích jsou probírány jednotlivé technické celky varhan. Důraz je kladen na vnímání souvislostí mezi technickým řešením varhan a příslušnou literaturou, která se na nástroji má hrát. Technické řešení se rozlišuje i podle doby vzniku nástroje. Součástí výuky jsou i exkurze k různým typům varhan a jejich detailnější zkoumání. Student by se také měl v průběhu studia seznámit se základními principy památkové ochrany varhan a péče o ně v České republice. Výsledkem absolvování tohoto předmětu by mělo být, že student dokáže rozeznat technické řešení a kontext jednotlivých nástrojů, a to v souvislosti s výběrem příslušné literatury. Absolvent tohoto předmětu má teoretický přehled o údržbě varhan a zvládá do jisté míry rozeznat technickou a historickou hodnotu nástroje a může tedy být součástí komise při restaurování či stavbě varhan.²⁸

²⁷ BĚLSKÝ, Vratislav. *Nauka o varhanách*. 2. vydání. Praha: Supraphon, 1981, ISBN 02-056-84.

²⁸ Organologie. *Sp.amu.cz* [online]. [cit. 2023-06-24]. Dostupné z: <https://sp.amu.cz/cs/predmet104ORGA1.html> a <https://sp.amu.cz/cs/predmet104ORGA2.html>

Závěr

Zvolené téma pro bakalářskou práci je v základu velmi široké, a proto by si jistě v budoucnu zasloužilo podrobnější zkoumání a zpracování. Bylo však pro mě velmi zajímavé a přínosné nahlédnout do tohoto tématu z trochu jiné stránky. Z dosažených cílů mi nicméně vyplývá, že obor organologie (nauka o varhanách) je vyučován na všech školách, které vyučují příbuzný obor (zvláště hra na varhany) kde je nutné pro absolvování oboru vědět alespoň základní znalosti o stavbě, charakteru a historii varhan. Zpravidla bývá vyučován jeden rok (dva semestry).

Ne příliš pozitivní výsledky přineslo zkoumání kompetencí jednotlivých organologů. Z dotazníkového šetření vyplývá, že situace na konkrétních diecézích není příznivá ani pro samotné organology, jak vzhledem k finančním, tak i současným právním předpisům a rozložení rozhodovací moci. Důležitým aspektem by jistě bylo posílení pravomocí organologů, aby nebylo možné při opravě varhan zcela příslušné organology obejít tím, že správce farnosti má tzv. „poslední slovo“. Věřím, že by to v důsledku mohlo přinést kvalitnější a potřebnější opravy varhan.

Co se týče otevření samotného oboru Organolog, k němu se přiklání celkem sedm dotázaných ze dvanácti. Někteří nevidí prosperitu v tomto oboru do budoucna z důvodů uvedených výše, zvláště zmiňují špatné uplatnění a nejistou finanční situaci v církvích. Do budoucna je, dle mého názoru, důležité rozšířit a posílit kompetence jednotlivých organologů. Zájem o studium tohoto samostatného oboru by mohl být, záleží však jakým způsobem by celkové studium bylo koncipováno, na jakém stupni vzdělání a také délce studia. Věřím, že zájemci o tento obor by určitě byli, jen by musela nastat změna celé situace a celkově tento obor upevnit do právních i finančních jistot.

Celkově práci hodnotím jako přínosnou, avšak s velkým potencionálem pro příští rozvoj a další zkoumání i v souvislosti s časovým vývojem a také finanční situací. Nevýhodou je nedostatek vydaných materiálů, musel by proběhnout velký výzkum s co největším počtem dotázaných a následně vyvolat diskuzi na toto odborné téma v široké veřejnosti za účasti organologů, Národního památkového ústavu, varhanářských firem, varhaníků i správců farnosti a zástupců diecéze.

Seznam použitých zdrojů

Odborná literatura

- BĚLSKÝ, Vratislav. *Nauka o varhanách*. 2. vydání. Praha: Supraphon, 1981, ISBN 02-056-84.
- KLINDA, Ferdinand. *Organ v kultúre dvoch tisícročí*. Bratislava: Hudobné centrum, 2000, s. 213. ISBN 80-88884-19-5.
- KOUKAL, Petr a Zdeněk OTČENÁŠEK. *Problematika restaurování zvuku varhan*. Praha: Nakladatelství HAMU, 2017, ISBN 978-80-906167-8-3.
- KOUKAL, Petr a kol. In: *Péče o varhany a zvony, jejich památková ochrana*. Praha: Národní památkový ústav, 2006, ISBN 80-86234-88-6.
- SUPPER, W. *Orgeln - ein wichtiger Zweig der Denkmalpflege*. 4. vydání. Denkmalpflege in Baden-Württemberg, 1975.

Prameny

- Církev v ČR. *Arcibiskupství pražské* [online]. 2023 [cit. 2023-03-19]. Dostupné z: <https://apha.cz/vzdelani-a-kultura/teologicky-konvikt/cirkev-v-cr/>
- Diecézní organolog. *Biskupství královéhradecké* [online]. [cit. 2023-03-19]. Dostupné z: <https://www.bihk.cz/biskupstvi/diecezni-organolog>
- Organologie, věda o hudebních nástrojích. *Wikiwand.com* [online]. [cit. 2023-06-21]. Dostupné z: [https://www.wikiwand.com/cs/Organologie_\(věda_o_hudebních_nástrojích\)#introduction](https://www.wikiwand.com/cs/Organologie_(věda_o_hudebních_nástrojích)#introduction)
- Organologie, nauka o varhanách. *Wikiwand.com* [online]. [cit. 2023-06-21]. Dostupné z: [https://www.wikiwand.com/cs/Organologie_\(nauka_o_varhanách\)](https://www.wikiwand.com/cs/Organologie_(nauka_o_varhanách))
- Organologie. *Sp.amu.cz* [online]. [cit. 2023-06-24]. Dostupné z: <https://sp.amu.cz/cs/predmet104ORGA1.html> a <https://sp.amu.cz/cs/predmet104ORGA2.html>
- Organologie. *HAMU a JAMU* [online]. [cit. 2023-06-22]. Dostupné z: <https://sp.amu.cz/cs/predmet104ORGA1.html> a <https://is.jamu.cz/predmet/hf/leto2023/HF0338I>
- Národní památkový ústav [online]. [cit. 2023-06-23]. Dostupné z: <https://www.npu.cz/cs/o-nas/instituce>
- Pracoviště NPÚ. Národní památkový ústav [online]. [cit. 2023-03-19]. Dostupné z: <https://www.npu.cz/cs/o-nas/instituce/pracoviste-npu>
- Rekonstrukce varhan. *Varhany v kostele sv. Mořice v Olomouci* [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: <https://varhany.moric-olomouc.cz/rekonstrukce>
- *Svatovítské varhany* [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: <https://www.svatovitskevarhany.com>
- Uměleckořemeslná stavba varhan. *Susv.cz* [online]. [cit. 2023-06-22]. Dostupné z: <https://susv.cz/stavba-varhan/>
- ÚOP v Telči. Národní památkový ústav [online]. [cit. 2023-03-19]. Dostupné z: <https://www.npu.cz/cs/uop-telc/kontakt?type=&formId=contactssearch&page=1>
- ÚOP v Ústí nad Labem. *Národní památkový ústav* [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: <https://www.npu.cz/cs/uop-usti-nad-labem/kontakt>
- Varhany v Polné. *Fatnostpolna.cz* [online]. [cit. 2023-06-24]. Dostupné z: <http://www.fatnostpolna.cz/sveceni-varhan/d-1377>
- Wikipedai.cz [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2023-06-22]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Kodex_kanonického_práva

- Zákon č. 20/1987 Sb. – Zákon České národní rady o státní památkové péči. Citováno z: *Zákon č. 20/1987 Sb.* [online]. [cit. 2023-06-26]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1987-20>
- Život pro varhany z.s. [online]. [cit. 2023-06-25]. Dostupné z: <http://www.zivotprovarhany.cz/spolek>

